

Fünûn-ı Belâgat ve Şinâ'ât-ı Edebî, Tahrân 1373 hş., s. 227-246; Abbaspûr, "Teşbih", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahrân 1381 hş., II, 359-361; Ali Rızâ Hâciyân Nejad, "Nev'î Teşbih der Edeb-i Fârsî", *Mecelle-i Dânişkade-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî Dânişgâh-ı Tahrân*, sy. 160, Tahrân 1380 hş., s. 387-402; Ahmed Rızâ-yi Cemkerânî, "Nağş-ı Teşbih der Digergûnihâ-yi Sebki", *Dû Faşlnâme-i Pejûheş-i Zebân u Edebiyyât-ı Fârsî*, sy. 5, Tahrân 1384 hş., s. 85-100; Nâsir Kulî Sârlî, "Mâhiyet ve Zîbâ-yi Şinâsî-yi Teşbih-i Maklûb", *Pejûheşhâ-yı Edebî*, sy. 14, Tahrân 1385 hş., s. 53-73; G. J. H. van Gelder, "Tashbih", *El²* (İng.), X, 341; Asgar-i Dâdbih, "Teşbih", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahrân 1382/2003, VII, 324-330; a.mlf., "Teşbih", *DMBİ*, XV, 335-341.

VEYİS DEĞİRMENÇAY

□ TÜRK EDEBİYATI. Teşbih gerek İslâm belâgatında gerekse Batı retoriğinde mecazla birlikte ele alınmıştır. Ancak teşbihte mecazdan farklı olarak kelimeler gerçek anlamıyla kullanılır. Türkçe'de teşbih edatı "gibi" takısıdır. Bunun yanında "tek, sanki, nitekim, çün, güya, güne, mânend, kadar, sıfat, misal" kelimeleriyle "-casına, -cılâyın, -âsâ, -veş, -vâr" ekleri de kullanılmıştır (Tâhirülmevlevî, s. 169). Teşbihler şekil ve muhtevalarına göre farklı tasniflerle ele alınmıştır. Bu tasniflerde belirleyici unsur teşbihin dört rûknüdür. Teşbihin temel unsurlarından olan benzeyen ile benzetilenden biri kaldırılır ve teşbih için kelime mecaz mânasıyla kullanılırsa istiare meydana gelir. Teşbih içeren bir ifade de ya bütün teşbih unsurları ya da bunlardan en az ikisi bulunur. Böylece teşbih dörde ayrılır. 1. **Mufasssal teşbih**. Tam teşbih adı da verilen bu türde bütün unsurlar zikredilir. Yûnus Emre'nin, "Geldi geçti ömrüm benim şol yel esip geçmiş gibi" ve Bâkî'nin, "Açılma ey yüzü gül şahs-ı nâdâna kitâb-âsâ" mısralarında olduğu gibi. Bâkî'nin mısraında yüzü gül benzeyen, kitap benzetilen, açılmak benzeme yönü, -âsâ benzetme edatıdır. 2. **Mücmel teşbih**. Muhtasar diye de anılan bu türde benzeme yönü zikredilmez. Mücmel teşbih mufasssal teşbihe nisbetle abartılı bir söyleyiş olup belâgat açısından daha makbul sayılır. Yahya Kemal'in, "Rûyâ gibi bir yazdı yarattın hevesinle" mısraında yaz benzeyen, rûya benzetilen, gibi benzeme edatıdır; benzeme yönü ise okuyucunun muhayyilesine bırakılmıştır. Mücmel teşbih herkes tarafından anlaşılabilir; "Mesâfât-ı hayâtı kat' için gerdüne-i ömre / Sipihrin mihr ü mâhı çarh işi iki tekerlektir" beytinde olduğu gibi. Burada ömür arabaya benzetilmiş, bu teşbihin benzetme yönünü hatırlatmak için ay ve güneş

bu arabanın tekerlekleri şeklinde nitelenmiştir (Ahmed Cevdet Paşa, s. 132). 3. **Müekked teşbih**. Mücez de denilen bu teşbihte benzetme edatı zikredilmez, teşbih edatı özellikle zikredilirse mürsel teşbih olur (Bilgegil, s. 145). Müekked teşbih mürsel ve mufasssal teşbihlere göre daha belâğat kabul edilmiştir. Teşbih unsurları ne kadar azaltılırsa ifade o kadar güçlenir; Yûnus Emre'nin, "Bu dünya bir gelindir yeşil kızıl donanmış / Kişi yeni geline bakubanı doyamaz" beytinde olduğu gibi. Dünyayı süslerle bezenmiş geline benzeten şair, nasıl böyle bir geline bakmaya doyulmazsa dünya süslerine de doyulmayaçağını dile getirmektedir. Burada benzeme yönü seyre doymamak fiilidir. Necâtî Bey, "Lebin letâfeti söylense goncanın sözü yok / Sözü halâveti anılsa şekkerin tuzu yok" beytinde sevgilinin dudağını goncaya, sözlerini şekere benzetirken teşbih edatını haffederek ifadeyi daha belâğat hale getirmiştir. 4. **Belâğat teşbih**. Teşbihin benzeyen ve benzetileniyle yapılan teşbihtir. Anlam burada etkili ve abartılı biçimde ifade edildiğinden teşbih türlerinin en makbulü sayılır. Belâğat teşbih Batı retoriğinde "metafor" (istiare) olarak tanımlanmıştır. Çünkü belâğat teşbihte benzetme niyetinden ziyade istiarede olduğu gibi anlam aktarımı söz konusudur. Yahya Kemal'in, "Bu dil ağzımda annemin sütüdür" mısraı bir teşbih-i belâğat örneğidir. Şair konuştuğu dili doğrudan anne sütüne benzetmektedir. Burada benzeme yönü muhatabın anlayışına bırakılmıştır. Bursalı Ahmed Paşa, "Kad kıyâmet gamze âfet zülf fitne hat belâ / Âh kim ben hüsnünün bunca belâsın bilmedim" beytinde benzeme yönü ve benzetme edatı zikredilmeden sevgilinin boyu kıyamete, bakışı felâkete, perçemi fitneye, ayva tüyleri belâya teşbih edilmektedir. Teşbihin belâğat vasfını kazanabilmesi için benzeme yönünden baîd-i garîb olma (birbirine benzetilen iki unsurun hangi açıdan benzetildiğinin kolayca anlaşılabilmesi) şartı aranmıştır. Şeyh Galib'in, "Bir şu'lesi var ki şem'-i cânın / Fânûsuna sığmaz âsumânın" beyti hayalin orijinalliği bakımından belâğat teşbihe güzel bir örnektir. Bu beyitte de benzeme yönü ve benzetme edatı belirtilmeden gök kubbesi fanusa, can muma benzetilmiştir. Teşbihin iki temel unsurunun bulunması her zaman bu ikisinin söylenmesi anlamına gelmez. Cümlede öznenin bazan kim veya ne olduğu belli olmak şartıyla ya da başka bir sebeple kaldırılabilir. Meselâ, "Ali nasıl biridir?" sorusuna "aslan" cevabı verildiğinde benzeyen zikredilmemiş olsa bi-

le istiare değil teşbih yapılmıştır. Çünkü istiarede müşebbehün bihin müşebbeh olduğu iddiası vardır. Halbuki bu örnekte Ali doğrudan aslana benzetilmektedir.

Belâğat kitaplarında yer alan teşbih türlerinin sayısı ve sıralanması hususundaki farklılıklar konuya yaklaşım biçiminden kaynaklanmakta, bu da teşbih çeşitlerinin sayısını arttırmaktadır. Aynı teşbih içerisinde benzeyen ve benzetilenin sayısına ve sıralanmasına göre yapılan tasnifte teşbihin tarafları birden fazla olabilir. Buna göre teşbihler mefrûk, melfûf, tesviye ve teşbih-i cem' şeklinde tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre bir teşbihte benzeyen ve benzetilen birden fazla olduğunda her benzeyen kendi benzetileninin yanında yer alırsa mefrûk (saçı sümbül lebi mül kâmeti ar'ar dilber), önce bütün benzeyenler, ardından benzetilenler sıralanırsa melfûf (Sahbâ-yı lebin çeşm-i fûsun-kâra mı mahsûs / Fez-i dem-i îsâ iki bîmâra mı mahsûs-Şeyh Galib), tek bir benzeyen için birden fazla benzetilen zikredilirse tesviye veya tesviyeli teşbih (Gül âteş gülün âteş gülşen âteş cûybâr âteş-Şeyh Galib), benzeyen tek, kendisine benzetilen birden fazla olursa teşbih-i cem' (Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül-Nef'î) adıyla anılır. Teşbihler benzeme yönünün kullanımına göre de çeşitlilik gösterir. Benzeme yönü teşbihin iki temel unsuru için mantık bakımından uygun düşüyorsa tahkîkî, aksi durumda tahayyülî, birbirine zıt unsurların karşılaştırılması yoluyla kurulursa tehekkümî veya telmîhî (Bilgegil, s. 148), benzeme yönü bakımından benzeyen kendisine benzetilenden üstün tutulursa maklûb, ma'kûs veya teşbih-i tafdil, iki temel unsuru benzeme yönü açısından eş değerde ise veya biri diğerine üstün tutulmamışsa teşbih-i teşâbüh adını alır. Bunların dışında sıkça başvurulan ve hemen anlaşılan teşbihlere mübtezel veya karîb, benzeme yönü nisbeten daha zor anlaşılan teşbihlere baîd veya garîb teşbih denilir. Çok kullanılan teşbihler tekrar edildikçe orijinalliklerini kaybeder. Zoraki, süflî ve çirkin hayallerle kurulan teşbihler üslûbu güzelleştirmekten ziyade bayağılaştırır. Bu sebeple maksadı iyi ifade eden teşbihlere makbul, iyi ifade edemeyenlere merdud adı verilmiştir. Bir şarta bağlı olarak yapılırsa teşbih-i meşrûf, tasvirle genişletilip âdeta bir tablo haline dönüşürülürse mürekkep teşbih denilir. Mürekkep teşbih deyim ve temsillerle yapılmışsa temsîlî veya temsillî teşbih (Coşkun, s. 49) yahut teksîfî veya tafsîlî teşbih (Bilgegil, s. 148-149) adını alır. Teşbihler fark-

lı bakış açılarına göre daha değişik biçimlerde de sınıflandırılmış olup bu hususta kesin bir sınır çizmek mümkün değildir. Sabit teşbih kalıpları sanatkârın dil üzerindeki tasarrufuna bir sınır getireceğinden uygun görülmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 131-145; Recâizâde Mahmud Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyyât*, İstanbul 1299, s. 247-261; Tâhîrülmevlevî, *Edebiyat Lügati* (İstanbul 1936), İstanbul 1994, s. 168-171; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri-Belâgat*, Ankara 1980, s. 134-154; Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 405-412; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, İstanbul 2000, s. 110-123; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2007, s. 452; Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, İstanbul 2007, s. 43-65.

MELİHA Y. SARIKAYA

TEŞBİH

(التشبيه)

Zâtı, sıfatları

ve mâbud oluşu yönünden

Allah ile yaratılmışlar arasında
benzerlik kurma anlamında terim.

Sözlükte **teşbih** “benzetmek, benzeri ve dengi olduğunu söylemek” mânasına gelir. Teşbihle anlam yakınlığı bulunan **tem-sîl** de “benzetmek; benzetmek” anlamındaki **mûsûl** kökünden türemiş olup “iki şey arasında eşitlik derecesinde benzerlik kurmak” demektir. Buna göre her temsil teşbihtir, fakat her teşbih temsil değildir. Teşbihte iki şeyi lafız ve mâna bakımından birbirine benzetme söz konusu iken temsilde zat ve sıfatlarda mahiyet açısından da benzetme söz konusudur. Sünnî kelâmcılarına göre teşbih hem yaratan hem yaratılanlarda bulunan bir sıfatın bütün özelliklerinde iştiraktır (İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, s. 168-169). Mu'tezile kelâmcıları ise en hususi vasfın hem yaratana hem yaratılmışa nisbet edilmesini teşbih olarak değerlendirmiştir. Bazı filozoflarla Bâtınîler'e göre teşbih, yaratıklara atfedilen herhangi bir sıfatı gerek lafız gerek mâna itibarıyla Allah'a nisbet etmektir. Bu açıdan bakıldığında Allah için “mevcud, hay, âlim” denmemesi, Cenâb-ı Hakk'ın sadece selbî kavramlarla nitelendirilmesi gerekir (Nûreddin es-Sâbûnî, s. 30). Kur'an'da teşbih kelimesi yer almamakla birlikte bir âyette müşriklerce Allah'a ortak koşulan putların, “Allah'ın yaratması gibi yaratma eylemi mi gerçekleştirdikleri ve bu sebeple yaratma fiilinde bir benzerliğin mi oluştuğu?” sorularak (er-Ra'd 13/16) böy-

le bir şeyin asla olamayacağına dikkat çekilir. Bunun dışında ontolojik bakımdan Allah'ın rakibi, ortağı, benzeri ve denginin bulunmadığı “nid, şerîk, misl, küfûv” kelimeleri ile anlatılır (el-Bakara 2/22; el-İsrâ 17/111; eş-Şûra 42/11; el-İhlâs 112/4). Es-mâ-i hüsnâda yer alan kuddûs, müteâlî, vâhid isimleri de O'nun yaratıklara benzedemediğini belirten isimlerdendir. Teşbih kelimesi hadis rivayetlerinde de geçmez, sadece Allah'ın yaratmasına benzer bir fiilin mümkün olmadığı anlatılırken buna aykırı bir inancı benimseyenlerin âhirette en şiddetli azaba mâruz kalacakları bildirilir (*Müşned*, VI, 36, 199; Müslim, “Libâs”, 91-92).

Kaynaklar, teşbih inancının daha çok Şi'a'nın aşırı fırkalarını teşkil eden Gâliyye'de ortaya çıktığını nakleder. Değişik görüşler bulunmakla birlikte ilk defa Abdullah b. Sebe tarafından ileri sürülen bu inancı Beyân b. Sem'ân, Mugire b. Saîd el-İclî, Hişâm b. Hakem, Yûnus b. Abdurrahman el-Kummî, Ebû Ca'fer el-Ahvel (Şeytânüt-tâk) gibi Şiîler'in benimseyip yaydığı kabul edilir. Bunlara göre Allah zâtı itibarıyla insan gibi organlardan meydana gelen ezeli bir bedene sahiptir, ancak O'nun bedeni nurdan ibarettir. Ebû Hanîfe'den, Cehm b. Safvân'ın Allah'ı tenzihte aşırılığa kaçıp sıfatları geçersiz kılan bir anlayışa (ta'tîl) varmasına karşılık Mukâtil b. Süleyman'ın sıfatları ispat etmekte teşbih noktasına yaklaştığı şeklinde bir değerlendirme nakledilir (Hatîb, XIII, 164). Hadisçilerden İbn Hibbân ile kelâmcılardan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî ve Ebû'l-Muîn en-Nesefî gibi âlimler Mukâtil b. Süleyman'ı teşbih inancının temsilcileri arasında gösterir. Ancak Ebû Hanîfe'nin işaret ettiği gibi Mukâtil b. Süleyman, tenzihte aşırı giden Cehm b. Safvân'a karşı sıfatları yine aşırılığa varan bir şekilde ispat etmesinden ötürü teşbih anlayışına nisbet edilmiştir. Nitekim sıfatları ispat eden Selefiyye ile Sünnî kelâmcılarının Mu'tezile âlimlerince teşbihi benimsemekle itham edildiği bilinmektedir (Câhiz, III, 351; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Minhâcû's-sünne*, II, 105-106). İbn Kuteybe, ilâhî sıfatları tenzih etmedeki aşırılığın bir başka aşırılık olan teşbih inancının ortaya çıkmasını etkilediğini vurgular. Buna, müteşâbih naslara zâhirî mânalar yükleyip onların mahiyetini kavramak için akla ve dil ilimlerine başvurmanın gerekli olduğunu bilmemek, teşbih telakkisini teyit etmek amacıyla hadis uydurmak, teşbihi benimseyen yahudilerle hristiyanlara ait kaynaklardan yararlanmak gibi sebepleri de eklemek gerekir (Kâ-

dî Abdülcebbar, *el-Mugnî*, XVI, 371; İbnü'l-Cevzî, s. 100-102, 224, 233).

İlâhî sıfatları ispat etmekle birlikte Allah'ın yaratıklara benzetmekten tenzih edilmesinin gerektiğini ilk defa Ebû Hanîfe, “Allah vardır, diridir, âlimdir, fakat mevcut varlıklar, diriler ve âlimler gibi değil” (*el-Fıkhü'l-ekber*, s. 71) ifadesiyle belirtmiştir. Daha sonra Sünnî âlimleri bu görüşü benimsemiş ve teşbihe düşmeden ilâhî sıfatları kanıtlayan yöntemler geliştirmeye çalışmıştır. Sünnî kelâmcıları, Ehl-i sünnet'in bir grubunu teşkil eden Selefiyye mensuplarının haberî sıfatları te'vile tâbi tutmadıkları veya Allah'a cihet nisbet ettikleri için teşbih inancına düşmekten kurtulamadıklarını söylemiş, buna karşılık Selef âlimleri Sünnî kelâmcıları tarafından benimsenen sıfat anlayışının, tenzihteki aşırılıktan kaynaklanan ve Allah'ın yaratıklar içinde hiçbir kemal niteliği taşımayan kimselere benzemesini gerektiren bir teşbihe götürdüğünü ileri sürmüştür.

Teşbih keyfiyet ve mahiyet itibarıyla Allah'ın yaratıklara, yaratıkların da O'na benzetilmesini ifade eden bir kavram şeklinde incelenir. Mahiyet varlığın cinsini, keyfiyet ise niteliğini belirtir. Varlığı zorunlu ve tek olduğundan Allah'ın cinsi yoktur. Cinsin türleri içeren küllî (tümel) bir kavram niteliği taşıdığı dikkate alınırsa Allah hakkında cins tasavvur edebilmek için O'nu da kapsayan tanrı türlerinin bulunması gerekir, bu ise imkânsızdır. Bir cinsten yer alan her varlık diğer türlerle benzerlik gösterir. Allah dengi ve benzeri bulunmayan bir varlık olduğuna göre O'nun hakkında mantıkî anlamda mahiyet tasavvur edilmesi benzeri varlıkların mevcudiyetini kabul etmek mânasına gelir. Eğer Ebû Hanîfe'ye nisbet edildiği gibi Allah'a atfedilen bir mahiyetten söz edilebilirse Mâtürîdî'nin de belirttiği üzere bununla, O'nun cinsi bulunduğu değil sadece ontolojik bakımdan vâcibü'l-vucûd bir varlık olduğu ve zihnin dışında mevcudiyetinin bulunduğu kastedilir. Vâcibü'l-vucûdun keyfiyeti ise insanlar tarafından bilinemez; O, renk, şekil, hal gibi unsurlardan meydana gelen yaratıkların keyfiyetine benzetilemez; aksine yaratıklara ait keyfiyetin O'ndan nefyedilmesi gerekir (Nesefî, I, 161-164). İki varlık arasındaki benzerliği ifade eden mü-mâselet, müşâbehet, muzâhât, müşâkelet ve müsâvat gibi kavramlar yaratıkların çeşitli yönlerden birbirine benzediğini ifade ettiğinden bunların içerdiği anlamların Allah'tan nefyedilmesi zorunludur. Mü-mâselet mahiyete dair bir cins ismi olup diğerleri onun içinde yer alan türlerdir.